

HOFFMANN ZSUZSANNA

Adalékok Clodius politikájához

Cicero száműzetésének körülményei

A római köztársaság válságának századán – a Kr. e. első század – belül az ötvenes évek különösen zavaros korszakot jelentettek. Erre az időszakra esik Cicero és régi ellenfele, Clodius Pulcher konfliktusa.¹ Ez utóbbi ellentmondásos tevékenységéről sokoldalú áttekintést adott monográfiájában Herbert Benner,² azonban bizonyos körülmények nem kaptak megfelelő hangsúlyt munkájában. A jelen dolgozat ezek megvilágításához – különös tekintettel a római törvényhozás gyakorlatára – kíván adalékokkal szolgálni.

Clodius Pulcher a Claudius nemzetség tagja, tehát patríciusszármazású, a hatalom megszállottja, szenvedélyes felforgató, afféle ügyeletes botrányhős volt.³ Különösen az első triumviratus korában volt aktív, módszereiben⁴ nem válogatott. A kutatás hosszú ideig Iulius Caesar *agent provocateurjének* tekintette,⁵ illetőleg megítélésében az a nézet uralkodott, hogy a triumvirek, főként Caesar és Crassus árnyékában, afféle bábként kell értékelni. Újabban egyre inkább világossá válik, hogy kihasználva a triumvirek támogatását, független politikát kívánt folytatni tekintet nélkül a törvényekre és alkotmányra, olykor szinte anarchikus viszonyokat teremtve;⁶ azonban nem igazolható, hogy mindez egyetlen meghatározott cél érdekében történt volna.

¹ Kettőjük ellentétéhez lásd: Winsor, Eleonor Leach: *Gendering Clodius*. The Classical World, vol. 94. (2001) 335–359.

² Benner, Herbert: *Die Politik des P. Clodius Pulcher. Untersuchungen zur Denaturierung des Clientelwesens in der Ausgehenden Römischen Republik*. Historia Einzelschriften Heft 50. Stuttgart, 1987. Az adott témához jól használható forrást jelentenek Cicero újabban magyar nyelven is olvasható perbeszédei. Vö.: *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. Ford. Nótári Tamás. Szeged, 2010.

³ A Bona Dea-botrány vallási vétséget jelentett, ugyanis az istennő tiszteletére rendezett ünnepségen csak nők lehettek jelen. A Caesar házában megrendezett ünnepre Clodius női ruhában belopózott, hogy Caesar feleségével találkozhasson. A jelzett skandallum ügyében a *pontifex maximus*nak kellett döntenie, és ez éppen Caesar volt. A kérdéshez lásd még: Utcenko, Sz. L.: *Julius Caesar*. Budapest, 1983. 102. skk.; Köves-Zulaf, Thomas: *A játékrontó Clodius – Cicero halálos ellensége*. In: Havas László (szerk.): *Cicero öröksége*. Agatha I, Debrecen, 1995. 5–16.

⁴ Módszereiről részletesebben lásd Benner: *Die Politik des P. Clodius Pulcher*, 108–224.

⁵ A Bona Dea-botrány miatt közelebbi kapcsolatba is kerültek, Caesar mint a vallás legfőbb vezetője – meglepő módon – nem szavazott Clodius bűnösségére, sőt a továbbiakban is segítette a népribunusi tisztség megszerzésében.

⁶ Plutarchos, Caesar, illetve Cicero életrajzában számos konkrétumot elmesél vele kapcsolatosan, további adalékokkal szolgál Appianos: *Római polgárháborúk*. 2., 23. skk.

A *gens Claudia* hagyományos tekintélye, valamint nagyszámú *cliense* révén igen hatékonyan beavatkozott Róma bel- és külpolitikájába; ugyanezt tette Keleten is,⁷ mégpedig fokozott intenzitással, ahol akkoriban a későbbi triumvir, Cn. Pompeius tevékenykedett. A nemzetség különleges függőségi kapcsolatait részben a katonai szolgálat, részben a tartományi kormányzás során alakította ki, miközben fokozott figyelmet fordított az anyagi haszonszerzésre, ami különféle pénzkölcsönöket és uzsoraügyleteket jelentett. A *gens Claudia* patronatusa a görögül beszélő keleti medence felett fokozatosan épült ki; elsőként Dél-Itália, Szicília, Görögország, majd tovább a Fekete-tenger vidékén és Kelet felé terjeszkedett a cliensi hálózat.

P. Clodius Pulcher első fontos feladatát Q. Marcius Rex alatt⁸ kapta; ez a Cilicia tartomány körül garázdálkodó kalózok elleni hadjárat vezetése volt.⁹ Clodius a Földközi-tenger keleti vizein – útban Szíriából hazafelé –, Ciprus közelében a kalózok fogságába került.¹⁰ A váltságdíj előteremtésében azonban kevésbé volt szerencsés, mint Caesar, bár számos segélykérő levelet küldött a szövetséges területekre. A fogságból Cn. Pompeius mentette ki, a kalózok abban reménykedve engedték el, hogy a győztes hadvezérnél (Pompeius) szószólót találjanak Clodiusban. Keletre egyébként azért ment, hogy sógorának, Lucullusnak a seregében Pompeius érdekében agitáljon. Lucullus – Sulla egykori *quaestor* – ragyogó hadvezéri kvalitásai és teljesítménye ellenére sem Rómában, sem pedig hadserege körében nem volt népszerű. Ebben közrejátszott az is, hogy mindig szigorú fegyelmet tartott, nem engedte meg a katonáknak a szabad rablást, sőt a térségben gátat vetett a római adószedők és uzsorások féktelen garázdálkodásának is. Ez utóbbival kihívta maga ellen a római lovagok gyűlöletét. Megjegyzendő, hogy Lucullus és Pompeius már korábban is, Sulla kedvenceiként is rivalizáltak egymással.¹¹

Clodius Pulcher fivére¹² keleti kapcsolatait remekül kihasználta, az anyagi előnyök mellett kifejezetten élvezte a felforgatást és a zavarkeltést, ennek köszönhetően beavatkozott az

⁷ Ténykedésük részletes vizsgálatáról lásd Rawson, Elisabeth: *The Eastern Clientelae of Clodius and the Claudii*. Historia, 22. évf. (1973) 219–234. Caesar idejében három Claudius fivér, Appius, Caius és Publius a legkiemelkedőbb.

⁸ Kr. e. 68-ban *consul*, 67-ben *proconsul*ként Cilicia helytartója, akit azért küldtek oda, mert a kalózkérdés megoldása végképp halaszthatatlanná vált. A helyzetet súlyosbította, hogy a kalózok szövetkeztek a Rómával háborút folytató Mithridatésszal, illetve korábban a Hispániában tevékenykedő Q. Sertoriusszal, aki Marius követője volt, és így ez a kapcsolat szintén veszélyes lehetett Róma számára. A kalózkérdéshez bővebben lásd, Maróti Egon: *Kalózkodás a római polgárháborúk korában*. Budapest, 1972. (Apollo Könyvtár 1.) Nem tudjuk pontosan, hogy milyen címet kapott Clodius Pulcher, azt viszont igen, hogy a Kr. e. 68–67-es években Nisibis körzetében tartózkodott, és titokban vizsályt szított Lucullus és katonái között, amit a következő források igazolnak: Cicero, *Har. resp.*, 42.; Plutarchos, Lucullus, 34., 1-2.; Dio Cassius 36., 14., 3-4. és 17., 2.

⁹ A kalózok ténykedésének veszélyességéhez lásd: Maróti: *Kalózkodás a római polgárháborúk korában*, 73–78.

¹⁰ Ez az eset Kr. e. 65. körül történt; hasonló kalandba keveredett Iulius Caesarral is. Vö.: Plutarchos: *Caesar*, 1–3. Később, amikor Clodius néptribunus lett (Kr. e. 58.), emlékezve erre az esetre, valamint az egyiptomi uralkodó, Ptolemaios fukarságára, aki váltságdíjként mindössze két talentumot küldött, megszavaztatta, hogy az ifjabb Catót küldjék Ciprusra, és ő vegye át a szigetet Róma örökségeként Ptolemaiostól. Lásd még: Appianos: *Római polgárháborúk*, 2., 23.

¹¹ Lucullus Pompeius, Sulla és Q. Sertorius mellett a század első felének legnagyobb hadvezére, bátor, egyenes jellemű és művelt politikus. Bukása jellemző kortörténete a köztársaság válságának és a korabeli anarchikus és korrupt politikai életnek.

¹² A fivér: Appius Clodius. Kr. e. 69-ben, Mithridatés legyőzése után őt küldte Lucullus Tigránészhoz, aki a legyőzött király veje volt, követelve a kiadatását. Plutarchostól megtudjuk (Lucullus 21), hogy

odaküldött római hadvezérek, Pompeius és Lucullus keleti ügyleteibe is, kezdetben és átmenetileg Pompeius oldalán. Kr. e. 59-ben feltűnik a neve egy keleti *legatio* kapcsán, amikor – tekintettel régi kapcsolataira – ő tárgyalta Arménia királyával, Tigranésszel.¹³ 58-ban *tribunus plebisként* javaslatot terjesztett be arról, hogy Ciprus szigetét csatolják Cilícia római tartományhoz, mert ez a lépés gazdasági szempontból előnyös lett volna Róma számára.¹⁴ Az indítványt Clodius személyes bosszúja motiválta, és a Ptolemaiosok ellen irányult, mivel szerinte azok konspiráltak a kalózokkal.¹⁵ Ugyancsak beleavatkozott a Byzantion városát érintő ügyekbe is, 58-ban javasolta azoknak a byzantioni menekülteknek a hazajuttatását, akik a mithridatési háborúk alatt kényszerültek hazájuk elhagyására.¹⁶ Pompeiust is érintette az a látványos akciója, amikor 58-ban Rómában megszervezte az ifjú Tigranés szökését¹⁷ azzal a céllal, hogy a felelőtlen ifjú további bonyodalmakat okozzon Keleten, ami erősíti Róma pozícióit, és ez a zavaros helyzet előnyökkel járhat a Claudiusok számára is. Szintén beleszólt Galatia és Syria ügyeibe, elmozdította hivatalából a pessinusi Magna Mater papnőjét, és a tisztséget a királyi címmel együtt pártfogoltjának, Galatia *tetrarchájának*, Brogitarusnak juttatta.¹⁸

Jellemző Clodius magatartására és politikai megbízhatóságára, ahogyan kihasználta Lucullus és Pompeius ellentétét. Plutarchosnál a következők olvashatók: „Pompeius az elszenvedett kudarcok és visszautasítások után kénytelen volt a néptribunusokhoz folyamodni, és a fiatal politikusok segítségét igénybe venni. Ezek közt a legvakmerőbb és legarcátlanabb, Clodius, melléje szegődött, és kiszolgáltatta a köznép szeszélyének; méltóságán aluli civódásokba keverte a Forumon, és magával hurcolva felhasználta mindannak a törvényjavaslatnak a megszavaztatásában, amelyeknek érdekében Clodius beszédeket tartott, hogy a nép kegyét hajhássza és hízelegjen neki. Sőt, ezenfelül ezért még jutalmat is követel tőle, mintha nem is a megrontója, hanem jótevője volna, s ezt meg is kapta, mert Pompeius cserbenhagyta Cicerót, aki barátja volt, és akinek politikailag legtöbbet köszönhetett.”¹⁹

miközben várta, hogy fogadja a király, kihasználta az időt: „Közben több főembert megnyert magának, akik csak látszatra engedelmeskedtek Arménia uralkodójának; köztük Zarbinost, Gordüéné királyát is; ezenkívül sok leigázott városnak, amelyek titokban követeket küldtek hozzá, megígérte Lucullus segítségét, bár meghagyta nekik, hogy egyelőre maradjanak nyugton.” (Ford. Máthé Elek.)

¹³ Cn. Pompeius Kr. e. 66-ban legyőzte VI. Mithridatést, aki ezután bosporusi birtokaira menekült. Veje, Tigranés, Arménia királya meghódolt Pompeiusnak, aki visszaadta neki a királyságát, sőt elismerte Róma barátjának. Állama azonban többé már nem nyerte vissza korábbi jelentőségét. Pompeius 64-ben bevonult Syriába, arra hivatkozva, hogy Tigranés behódolása után annak korábbi hódításai Rómát illetik. A követség és a tárgyalás lényegében formális volt, különösebb eredménnyel nem járt.

¹⁴ A keleti tartományokhoz lásd: Ranovics, A. B.: *A római birodalom keleti tartományai*. Budapest, 1956.

¹⁵ Lásd a 9. jegyzetet.

¹⁶ Ezek kíséretét Catóra kívánta bízni, hogy őt Rómától minél távolabb tudhassa.

¹⁷ Pompeius a 3. mithridatési háborút Kr. e. 64-ben sikeresen lezárta, az ifjú Tigranést hadifogolyként magával vitte Rómába, és ott diadalmenetében felvonultatta; Clodius az ő megszöktetésében segédkezett.

¹⁸ Bővebben lásd Köves-Zulauf: *A játékrontó Clodius*, 5–16.

¹⁹ Plutarchos: *Pompeius*, 46. (ford. Máthé Elek); Cicero helyzetéhez lásd még: Stroh, Wilfried: *Cicero. Redner, Staatsmann, Philosoph*. München, 2008. 33–44.

A Kr. e. 58-as évre ismertségének és népszerűségének köszönhetően – jóllehet nem egészen szabályosan, Caesar, illetőleg a triumvirek segítségével²⁰ – néptribunusi hivatalt nyert Clodius.²¹ Ebben a tisztségében több törvényjavaslatot is beterjesztett – köztük olyanokat is, amelyek Caesar számára is előnyösek voltak, illetve a nép érdekeit szolgálták, továbbá a *senatus* ellen irányultak: 1. Eltörölte a szegény plebejusok számára havonta osztott gabonáért járó térítést. 2. A *lex Aelia et Fufia* hatályon kívül helyezésével²² megtiltotta a *senatusi* ülések előtt az égi jelek megfigyelését, ezekkel ugyanis manipuláltak, és a *senatus*-nak nem tetsző törvényjavaslatok tárgyalását megghiúsították. 3. Visszaállította a Catilina-összeesküvés idején betiltott *collegiumokat*²³ – ezek a *plebs* szakmánkénti tömörülései voltak –, amelyeket a politikai szerveződések fórumaiként is felhasználtak, és ahol a rabszolgák is szerepet kaptak.²⁴ 4. Korlátozta a *ensorok*nak azt a jogát, hogy a *senatusi* névjegyzékből törölhessenek valakit,²⁵ ezt a lehetőséget ugyanis a korábbi gyakorlat a *populusszal* együttműködő *senatorokkal* szemben alkalmazta. Cicero Sestius érdekében elmondott beszéde szerint (24, 33) az 58. év két *consuljával* – Gabinius és Calpurnius Piso – alkut kötöttek, melynek értelmében hivatali évük lejártával, megfelelő katonai és pénzügyi feltételek mellett megkapják az általuk választott provincia helytartóságát.

Nagy visszhangot váltott ki a *Lex Clodia de capite civium* néven ismert törvényjavaslatnak az elfogadtatása, amely azon polgárok ellen irányult, akik törvényes bírói eljárás nélkül végeztek ki római polgárokat, s az érintett személyek törvényen kívül helyezését rendelte el. A visszaható hatállyal meghozott törvény²⁶ nem nevezte meg Cicerót, de a célszemély ő volt.²⁷ Cicero érintettsége egyértelmű volt – csupán a neve hiányzott a javaslatról –, ő ugyanis mint a 63. esztendő egyik *consulja* meglehetősen radikálisan lépett fel Catilina összeesküvő társaival szemben.²⁸ A törvényjavaslat elfogadása és a száműzetés körülményei körül több ellentmondás is felfedezhető. Ezek a tények is mutatják a válság századának törvénysértéseit, a köztársaság alkotmányának nem megfelelő működését, a tisztségviselők önkénykedéseit.²⁹

²⁰ A Kr. e. 62-ben történt Bona Dea-botrány kapcsán is Caesar segített Clodiusnak, ugyanis *pontifex maximusként* ő volt illetékes vallási vétségekben ítélkezni. A néptribunusi hivatal elnyerése érdekében Clodius átment egy plebejus nemzetségbe, a Claudiusból a Clodiusba. E jogi aktus neve *arrogatio*. Lásd még: *Caesars Zustandigkeit und Stellung als Pontifex Maximus*. In: Huber, Gustav: *Untersuchungen zu Caesars Oberpontificat*. Ph. Diss. Tübingen, 1971. 58–67.

²¹ Tribunusi működéséről átfogó képet ad: Tatum, W. Jeffrey: *The Patrician Tribune Publius Clodius Pulcher*. Chapel Hill – London, 1999.

²² Cicero: *Pro Sestio*, 33., 56.

²³ Cicero: *Pro Sestio*, 55.

²⁴ A *collegiumokat* különösen jól kihasználta Clodius Pulcher, ezek mindegyikében elhelyezte a maga embereit, akiknek a segítségével gyorsan és sikeresen mozgósított.

²⁵ Cicero: *Pro Sestio*, 55.

²⁶ A visszamenőleges hatály különösen feltűnő, ugyanis a római törvényhozás – ahogyan általában másutt is – mindig a gyakorlatot követte, ilyen módon a törvények mindig a jövőre vonatkoztak. Megjegyzendő, hogy ebben az esetben éppen öt év telt el a kifogásolt cselekmény és törvény beterjesztése között.

²⁷ Clodius és Cicero kapcsolatához lásd még: Winsor: *Gendering Clodius*, 335–359.

²⁸ A körülményeket jól elemzi Drummond, Andrew: *Law, Politics and Power*. (Historia Einzelschriften 93.) Stuttgart, 1995.

²⁹ A köztársaságkori hatalomértelmezéshez lásd Drogula, Fred K.: *Imperium, Potestas and the Imperium in the Roman Republic*. Historia, vol. 56. (2007) 419–435.

Nézzük meg részletesebben az eset körülményeit, noha a kérdés vizsgálatát nehezíti az a tény, hogy a vonatkozó források elsősorban magától az érintettől, Cicerótól származnak, így objektivitásuk megkérdőjelezhető. (A vonatkozó részleteket magyarul, saját fordításomban idézem.) Nem kevésbé bonyolult feladat P. Clodius Pulcher értékelése sem, aki – előkelő származása ellenére – gátlástalan demagóg volt, minden eszközt felhasznált a hatalom és támogatottság megszerzésére, s nem volt idegen tőle a nyílt agresszió, a felforgatás, az alattomos konspiráció, fegyveres bandáival utcai összecsapások provokálása sem. Clodius botrányos politikálásában jelentős mértékben épített a *plebsre*, illetőleg a társadalom lecsúszott, eladósodott alsó rétegére, ez utóbbiak határozottan aktivizálódtak a válság időszakában,³⁰ különösen a választási versengésben. Figyelemreméltó viszont az a körülmény is, hogy Cicero mint *consul*, tehát az *imperium maius* birtokosa, továbbá a *senatus consultum ultimum* biztosította rendkívüli teljhatalom birtokában³¹ Kr. e. 63-ban leleplezte a szervezkedést. Az összeesküvés Rómában elfogott vezetőit (P. Cornelius Lentulust, a Kr. e. 71. év *consulját*, P. Gabinius Capito *senator*t és három lovagot) kivégezték, a catilinarisúok seregét C. Antonius *consul* Etrúriában, Pistoria mellett szétverte. A csatában maga Catilina is életét veszttette.

Az összeesküvés vezetőinek bírói ítélet nélkül való kivégeztetése valóban radikális lépés volt, de ezt maga a rendkívüli helyzet indokolta.³² A törvényhez csatoltak továbbá egy olyan záradékot is, miszerint tekintsék a haza ellenségének azt, aki ezt a döntést a későbbiekben érvényteleníteni akarná.³³ Cicero azzal a váddal, miszerint az összeesküvők a köztársaság megdöntésére és a város felgyújtására készültek, átmenetileg maga mellé tudta állítani a közvéleményt, sőt a *senatus* kitüntette a *pater patriae* („a haza atyja”) címmel is. Q. Metellus néptribunus már a *consulsága* idején fellépett Cicero ellen a „törvénytelen” kivégzések miatt. A néptömeg minden hasonló esetben könnyen befolyásolható, így – a Gracchusokhoz hasonlóan – kultikus külsőségek között sokáig ápolták a népi hőssé magasztosult Catilina emlékét.

Nem mellőzhető ellenben az eset néhány további körülménye sem. Cicero 63-ban, *consulsága* lejártával – szokásos módon – beszédet kívánt intézni a néphez, ezt azonban ellenségei megghiúsították. Csupán az ilyen esetekben szokásos eskü letételét engedték meg neki, ami arról szólt, hogy tisztségviselése alatt nem sértette meg a törvényt. Ez a körülmény is ellentmondásban állt a folytatással, hiszen esküvel állította, hogy nem sértett törvényt, amit el is fogadott a népgyűlés. Cicero az eskütételt – ravasz módon – beszéddé formálta, kiemelve az összeesküvés elfojtásában játszott szerepét, amivel – jellemzően a tömeg ingatagságára – sikerült megnyernie az összegyűlt nép rokonszenvét. A Catilina-féle összeesküvés programját és társadalmi bázisát illetően hiányosak és ellentmondásosak a források. Cicero Catilina ellen mondott beszédeiben ellenfelét igyekszik befeketíteni, to-

³⁰ Bővebben lásd: Perelli, Luciano: *Il Movimento Popolare nell'Ultimo Secolo della Repubblica*. Paravia, 1982.; Jakobson, Alexander: *Elections and Electioneering in Rome. A Study in the Political System of the Late Republic*. (Historia Einzelschriften 128.) Stuttgart, 1999.; Jehne, Martin: *Demokratie in Rom? Die Rolle des Volkes in der Politik der Römischen Republik*. (Historia Einzelschriften 96.) Stuttgart, 1995. A *plebsnek* a választási kampányban való felhasználásához lásd még: *Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: A hivatalra pályázók kézikönyve*. Szeged, 2006. (Ford. Nótári Tamás.)

³¹ Ez gyakorlatilag dictatori jogkört jelentett. Lásd még: Mitchell, Thomas N.: *Cicero and the Senatus Consultum Ultimum*. Historia, vol. 20. (1971) 47–61.; az alkotmányos és gyakorlati szempontokhoz vö. még Drummond: *Law, Politics and Power*, 108–113.

³² A kérdéshez bővebben lásd: Drummond: *Law, Politics and Power*, 108. skk.

³³ Cassius Dio, 47., 32.; lásd még: Utesenko: *Julius Caesar*, 92. skk.

vább a saját szerepét próbálja felnagyítani, illetőleg intézkedéseit igazolni. A történetíró Sallustius monográfiája a vádbeszédnél természetesen tárgyilagosabb, viszont nagy hangsúlyt helyez Iulius Caesar tisztázására. Caesarnak igazolható módon nem volt köze az összeesküvéshez, viszont Cicero – talán kissé elhamarkodott – döntése ellenében azt a vélemernt fogalmazta meg, hogy a vádlottakat állítsák bíróság elé.

A Cicerót élesen támadó néptribunus, Metellus Celer számított a 62-ben *praetorrá* választott Iulius Caesar támogatására is.³⁴ 62-ben perek indultak Catilina volt hívei ellen, de még ezeknél is súlyosabb feszültséget okozott a hadseregével hazatérő Pompeius. Ez utóbbi sokakat meglepett lojalitásával és törvényiszteelő magatartásával, ugyanis miután 62 decemberében Brundisiumban partra szállt, katonáit elbocsátotta anélkül, hogy a *senatus*sal vagy a néppel bármilyen intézkedést megszavaztatott volna. A Catilina-féle összeesküvés kapcsán kiemelendő viszont a *senatus* következetes szigora azon vádaskodások ellen, amelyek valakit részvétellel gyanúsítottak; ezért például szigorúan megbüntették Lucius Vettiust és Quintus Curiust, akik Caesar akarták ebbe a gyanúba keverni.³⁵ Ezt a rendkívüli felhatalmazással és a *senatorok* szavazatával megerősített cicerói döntést írta felül Clodius néptribunusként megszavaztatott törvénye Kr. e. 58-ban, mégpedig – szokatlan módon – visszaható hatállyal. A beterjesztett javaslatot nem a *comitia* (népgyűlés), hanem a *concilium* (a *plebs* gyűlése) szavazta meg a fórumon, vagyis Clodius támogatói.³⁶ A nyomatek kedvéért Gabinius összehívta a köznépet (*contio plebis*), és bejelentette, hogy a *senatus* elveszítette politikai jelentőségét, a lovagrendet – a 63. év történései miatt – bosszúval fenyegette, továbbá *edictum*mal száműzetésbe küldte a Cicero érdekében buzgólkodó L. Aelius Lamiát.³⁷ A *consulok* megparancsolták a *senatorok*nak, hogy a Cicero miatt felöltött gyászruhájukat cseréljék szokványos öltözékre. A Sestius érdekében elmondott beszéd szerint (39.) Clodius a *plebs* gyűlésein azt hangoztatta, hogy a triumvirekkel egyetértésben járt el, jóllehet hármójuk közül hivatalosan egyik sem nyilvánított véleményt. Cicero viszont bízott Pompeius remélt segítségében, aki azonban féltve személyes biztonságát, valamint a hármass szövetséget, vidéki birtokára vonult vissza.

Erről a Cicero ellen beterjesztett törvényről alapos elemzést adott Philippe Moreau.³⁸ Kettőjük kapcsolatához, ami nem volt mindig ellentétes, további adalékkal szolgál még Plutarchos Cicero és Caesar életrajza is.

Clodius, hogy eljárása legitimnek tűnjön, összehívta a népgyűlést, és ott nyilvánosan megkérdezte a *consulokat* és Caesart, hogy mi a véleményük a catilinarikusok 63. december 5-én történt kivégzéséről. Gabinius és Piso törvénytelennek minősítették Cicero eljárását, mivel az valóban bírói ítélet nélkül, sőt a néphez való fellebbezés lehetőségének (*provo-*

³⁴ Iulius Caesar tisztelte Cicerót, a művelt és befolyásos szónokot és senatort szívesen látta volna hívei között is, de Cicero – ebben legalább következetes maradt – Pompeius mellé állt. Caesarról különböző véleményeket fogalmazott meg, nyíltan óvatosabb volt, a leveleiben és a Caesar halála utáni nyilatkozataiban azonban élesen bírálta.

³⁵ Caesar a *catilinarikusok* esetében – ellentétben Cicero radikális megoldásával – a bírósági kivizsgálást javasolta, erre alapozták ellenségei a gyanúsítást.

³⁶ Lásd Livius 25., 49. A kifejezetten személyre vonatkozó törvény meghozatalát már a XII táblás törvény is tiltotta: „Ne javasoljanak privilegiumokat. A polgár életéről másutt, mint a nagy népgyűlésen ne döntsenek.” (IX. tábla 1-2., ford. Zlinszky János), hivatkozik erre Cicero, *de leg.* 3., 15.; 3., 4., 11. Lásd még: Belicken, Jochen: *Lex Publica. Gesetz und Recht in der Römischen Republik.* Berlin–New York, 1973. 205. skk.

³⁷ Cicero: *Pro Sestio*, 28.

³⁸ Moreau, Philippe: *La Lex Clodia sur le bannissement de Cicéron.* Athenaeum. Studi di letteratura e storia dell'antichità, vol. 75. (1987) 465–492.

catio ad plebem) mellőzésével történt, a többletjogot biztosító *senatus consultum ultimum*ról azonban megfeledkeztek. Ami Caesar állásfoglalását illeti, ő kiemelte, hogy a halálbüntetést már akkor is ellenezte, viszont helytelennek tartaná a törvény visszaható hatályú alkalmazását, ez utóbbit a *senatorok* is határozottan sérelmezték. Iulius Caesar mérsékelte, kompromisszumos állásfoglalása többek szemében őt magát is gyanússá tette. A kérdéses törvényjavaslat beterjesztésének éve 58, de amint Cicero Atticushoz³⁹ intézett leveléből kiderül, ő már azelőtt önként távozott Rómából,⁴⁰ annyira egyértelműnek tűnt, hogy Clodius akciója sikerrel jár, utólag azzal magyarázva sietős távozását, hogy maradása polgárháborús helyzethez vezethetett volna:⁴¹ „Nyomban eltávoztunk Vibóból.⁴² Híre jött ugyanis a romlásunkra hozott törvényjavaslatnak; úgy hallottuk, hogy abban rögzítették, hogy csak ötszáz mérföldön túl tartózkodhatok, s onnan nem térhetek vissza. Még a szavazást megelőző napon – nehogy Siccát baj érje – sietve Brundisium felé vettem utamat.”⁴³ A levélben említett Sicca birtokán szállt meg Cicero. Clodius, amint értesült Cicero „önkéntes” távozásáról, gyűlésbe hívta a csőcseléket, és megszavaztatta velük Cicero száműzetését,⁴⁴ megtoldva azzal a záradékkal, hogy senki ne merje őt befogadni vagy visszahívását megkísérelni. Jóllehet ez az eljárás minden törvényes formát nélkülözött, Cicero mégis aggodott vendéglátója miatt. Arról is értesült barátjától, hogy Clodius a törvényjavaslatot különleges szankcióval is megtoldotta. Idézzük fel azokat a Cicero részleteket, ahol a kérdéses törvényről beszél: „De hát te azt írtad nekem, hogy Clodius a *Curia* ajtajára kifüggesztette, hogy a törvénynek a záradékát sem előterjeszteni, sem megvitatni ne legyen szabad, akkor hát hogyan gondolja Domitius,⁴⁵ hogy előterjesztést tesz?”⁴⁶ Szintén erre a tényre utal Cicero visszatérése után a *senatusban* mondott beszédében is: „Mikor egy néptribunus vétőt emelt, és idézte a hírhedt pontot, hogy senki ne tegyen előterjesztést, a javaslatot ne vitassa, ne szóljon hozzá, ne szavaztassa meg, ne jegyeztesse fel.”⁴⁷

Clodius a törvényjavaslat megszövegezését egy jogban jártas emberre bízta – Sextus Clodiusra –, aki úgy tűnik, változtatott Clodius eredeti szövegén. Erre a Clodiusra vonatkozik Cicero következő megjegyzése: „Ezt a törvényjavaslatot fogalmazta meg neked Clodius, amely mocskosabb, mint maga a nyelve, hogy száműzzék azt, akit nem ítélték száműzetésre

³⁹ A bankárként is ismert gazdag római lovag ellentmondásos tevékenységéről részletes elemzést ad: Perlwitz, Olaf: *Titus Pomponius Atticus*. (Historia Einzelschriften 58.) Stuttgart, 1992. Vö. még: Welch, Kathryn E. T. *Pomponius Atticus: a banker in Politics?* Historia, vol. 45. (1996) 450–471.

⁴⁰ Az eseményekről lásd még Lacey, Walter K.: *Cicero and the End of the Roman Republic*. New York, 1978. 52–78.

⁴¹ Cicero: *Pro Sestio*, 43. Cicero később, egyik Atticushoz címzett levelében (3., 15.) beismeri, hogy taktikai hiba és elhamarkodott lépés volt a sietős távozása, ugyanis a neve nem szerepelt, tehát lényegében *indamnatus*ként (nem elítélt), önként vonult száműzetésbe.

⁴² A bruttiusok városa, amit a rómaiak másként Valentianának, a görögök Hippónak vagy Hipponiumnak neveztek.

⁴³ Cicero: *Ad Atticum*, 3., 4.

⁴⁴ Magát a száműzetést Cicero nem feltétlenül tartotta főbenjáró büntetésnek; a Caecina érdekében elmondott beszédében a következőképpen nyilatkozott: „Ami a száműzetést illeti, célzata világosan érthető. A száműzetés ugyanis nem büntetés, hanem a büntetéstől való menedék és védelem. Tudniillik, akik valamilyen büntetés vagy veszedelem elől el akarnak menekülni, földet cserélnek, vagyis megváltoztatják a lakó- és tartózkodási helyüket”. (*Pro Caecina*, 100.) Ugyanehhez lásd még: *Humanitas and punishment: exile*. In: Baumann, A. Richard: *Human Rights in Ancient Rome*. London–New York, 2000. 44–46.

⁴⁵ Domitius Ahenobarbus, Cicero barátja, az akkori praetor.

⁴⁶ Cicero: *Ad Atticum*, 3., 15., 6.

⁴⁷ Cicero: *Post reditum senatui gratias agit*, 4., 8.

[ti. bírósági eljárással]. Sextusom, már engedd meg, minthogy ingyenc vagy, és ezután is megnyalod az ujjad: a nép elé lehet terjeszteni vagy szóban valahogy elrendelni vagy szavazással megerősíteni azt, hogy ami nem történt meg, az megtörtént legyen? Ezen firkálmány révén [...] megsemmisítetted az államot. Te ugyanis nem tudtál a törvények megfogalmazásához folyamodni, mint mások [...] végül még a zsákmány felosztásához sem voltál képes a gladiátorodon kívül más felvásárlót vagy kezeset találni.”⁴⁸ Ugyanennek az írásnak egy másik részletében⁴⁹ a következő olvasható: „Erről a törvényről beszélünk tehát, úgy, mintha szabályszerűen terjesztették volna elő,⁵⁰ amelynek ha csupán egy részét érintette vagy említette volna valaki, ahol csak megjelent, visszautasítva és lehurrogva távozott?”

A száműzött befogadásának megtiltására utal a következő megjegyzés: „Azt terjesztetted elő ellenem, hogy ne fogadjanak be, akiről te magad azt sem mondhattad, hogy nem maradhatnak Rómában.”⁵¹ A következő megjegyzés Cicero házára vonatkozott: „Hogyan? Éppen az, amit most a pontifexek előtt előadsz, hogy felszentelted a házat, hogy a birtokon emlékművet emeltél, szobrot állítottál, s ezt egyetlen rövid törvényjavaslat alapján, ez szerinted ugyanaz, amit ellenem előterjesztettél.”⁵²

Az említett törvényjavaslatot Cicero a *rogatio* – a törvény beterjesztésének hivatalos megnevezése – után pejoratív módon *rogatiunculának* nevezte. Az első szavazó nevét is ismerjük, ez Fidulus volt,⁵³ ő Clodius megbízható embere, akire a szavazást felügyelő elnök is emlékezett. Nevét – a római törvényhozási gyakorlatnak megfelelően – a törvény fejlécére is felírták, így később hiába próbálta tagadni részvételét a gyűlésen, pedig azt is állította, hogy a kérdéses időben nem tartózkodott Rómában.⁵⁴

Clodius a tömeg tájékoztatása és az előkelők megfélemlítése célzatával mindenhova kihelyeztette a törvénytáblákat. A törvényjavaslat megszavazásának időpontja meglehetősen bizonytalan. Cicero távozása március 19-én, Minerva ünnepnapján történt.⁵⁵ A törvény beterjesztése és kihirdetése között eltelt időre nem adnak magyarázatot az antik források. Talán arra kellett idő, hogy Clodius és társai reagáljanak Cicero „idő előtti” távozására. Ráadásul a beterjesztés után további „időhúzás” is történt, Clodius ugyanis változtatott a szövegben. A fentebb idézett, Atticusnak szóló levél⁵⁶ április elején 11-én vagy 12-én kelt, amikor Cicero már Sicca birtokán tartózkodott. A törvény kihirdetése április 3. és 5. között lehetett. Április 29-én, amikor Cicero Brundisiumból távozott, már biztosan hatályban volt a törvény, és erről ő is értesült.

A törvény kapcsán néhány figyelemreméltó szempont vetődik fel. A Catilina-féle összeesküvés 63-ban zajlott, tehát a szóban forgó törvény múltbeli eseményekre vonatkozott, és Clodius visszaható hatállyal alkalmazta. A római joggyakorlat szerint a törvények a jövőre vonatkoznak, és ennek megfelelően azokat feltételes jelleggel fogalmazták meg. A cél látha-

⁴⁸ Cicero: *De domo sua*, 18.

⁴⁹ Cicero: *De domo sua*, 19., 50.

⁵⁰ A köztársaságkori Rómában a törvényjavaslatok beterjesztésének és megszavazásának szigorúan kötött módja volt; a népgyűlési szavazást megelőzően huszonnégy nappal írásban ki kellett függeszteni a készülő törvény szövegét.

⁵¹ Cicero: *De domo sua*, 9., 61.

⁵² Cicero: *De domo sua*, 20., 51.

⁵³ Lásd még ehhez: Cicero: *De Domo sua*, 30., 79–80., 31., 82.

⁵⁴ Hasonló alibivel állt elő Clodius Pulcher is a Bona Dea-botrány idejére, ezt cáfolta meg Cicero; ekkor kezdődött kettőjük ádáz ellenségeskedése.

⁵⁵ Plutarchos: *Cicero*, 31., 6.

⁵⁶ Cicero: *Ad Atticum*, 3., 4.

toán nem csupán Cicero eltávolítása, hanem teljes megalázása és megsemmisítése volt.⁵⁷ Amikor Cicero a visszatérése érdekében érvel, éppen az eljárás szabálytalanságát, azaz a szabályos szavazást hiányolja, illetőleg vitatja Clodius tisztségének legitimitását is.⁵⁸ Ugyanakkor Clodius is éppen a szabályos bírósági eljárás mellőzését róta fel Cicerónak. A száműzetésre vonatkozóan a szokásos kifejezés „*aquae et igni interdictio*” (tűztől és víztől való eltiltás) egyfajta véglegességet is sugall. Az elítélt befogadására vonatkozó tilalom és szankció is belekerült a záradékba. A törvény rendelkezett továbbá Cicero javainak a nép számára történő elkobzásáról, illetőleg árverésen való értékesítéséről. Az árverés irányítója – meglepő módon – éppen maga Clodius lett, ő vette listára a jelentkezők nevét és a vásárolt holmikát. A részletes lebonyolítás vonatkozásában számos pont bizonytalan, Cicero utalásából arra lehet következtetni, hogy több vásárló is lehetett, továbbá a törvényhez feltehetően részletes végrehajtási utasítás is készült. Cicero palatinusi házát – amit személyes szimbólumnak tekintettek – a törvény lerombolni rendelte, ami pusztá formalitássá vált, mivel már Cicero távozásának estéjén felgyújtották. A törvény a megmaradt romok eltakarításáról is rendelkezett, továbbá előírta, hogy a ház helyén Libertas istennőnek emeljenek szentélyt. Mindennek a felügyelője szintén Clodius volt, akinek azt is megengedte a törvény, hogy mint a munka elvégzetetőjének, szerepeljen a neve az épület falába vésvé.⁵⁹

Teljesen szokatlan módon arra is kitér a törvény, hogy megakadályozza a hatálytalánítására, illetőleg Cicero visszahozására irányuló kísérleteket. Ez annál is meglepőbb, mert a törvények az idők folyamán változtak, egyeseket hatályon kívül helyeztek, kiegészítettek, részben vagy egészében átírtak. Teljesen szokatlan volt tehát az efféle tiltás. Cicero maga – amint a fentebbi részletek is bizonyítják – többször hivatkozik erre, idézi is a törvényt. Az már kérdéses lehet, mennyire pontosan teszi ezt, nem egyszer változtat, ha valamit hangsúlyozni kíván, illetőleg a saját szempontjait szeretné kiemelni. Természetesen az is tisztázandó lenne, hogy barátai a törvényjavaslat mely változatát juttatták el hozzá, visszatérésekor ugyanis már eltűntek a táblák, bár Plutarchos (Cicero 33) nem így tudja. Az első szavazó, Fidulius nevét ugyan ismerte, ez az eredeti szöveg ismerete mellett szól, de az is elképzelhető, hogy barátaitól értesült erről. Kérdéseket vet fel a *velitis – iubeatis* formula, akarjatok, parancsoljatok, azaz, hogy kérdés vagy parancs formában fogalmazódott-e a törvény-szöveg, ami a tisztségviselő és a nép kapcsolatára is utalhat. Egyébként a törvények jellemző megfogalmazási módja *imperativus*, tehát parancsoló volt.

Figyelemreméltó az a körülmény is, hogy miként viszonyultak a triumvirek Clodius önkényes eljárásához. Fontos és egyben jellemző is a nép, a tömeg állásfoglalása. A késő köztársaságkori viszonyokról jó elemzést ad a választásokat és a választási rendszert vizsgáló munkájában Alexander Jakobson.⁶⁰ Clodius demagóg politikája igen kedvező visszhangra talált a városi *plebs* soraiban,⁶¹ de jelentős kapcsolatok fűzték őt bizonyos arisztokrata körökhöz is,⁶² befolyása itt sem lebecsülendő. A hatalom legfőbb letéteményese a nemrég lét-

⁵⁷ Az elítélés körülményeihez lásd még Appianos: *A római polgárháborúk*, 2., 15.

⁵⁸ Patriciusként töltött be néptribunusi tisztséget, amit csak úgy nyerhetett el, hogy Caesar segítségére volt egy gyorsított eljárásban, amelynek során egy plebejus örökbe fogadta őt, így változott a neve Claudiusról Clodiusra.

⁵⁹ Clodius több ízben is támadta a hagyományos vallást, részben mivel élvezte a botránykeltést, továbbá valószínűleg felismerte annak a közösséget összetartó szerepét.

⁶⁰ Jakobson: *Elections and Electioneering in Rome*, i. m.

⁶¹ A köznép szerepéről átfogó elemzést ad Jehne: *Demokratie in Rom*, i. m.

⁶² Lásd: Jakobson: *Elections and Electioneering in Rome*, 32–33., 42–43., 56., 172., 207., 228; vö. még: Benner: *Die Politik des P. Clodius Pulcher*, 37. skk.

rejött „hármasszövetség” volt, amit Cicero keményen bírál, Terentius Varro – a kortárs író és politikus – pedig háromfejű szörnyetegnek nevez. Tagjai – úgy tűnik – nem akarták exponálni magukat Cicero érdekében, illetőleg Clodius ellenében, tekintettel ez utóbbi népszerűségére és támogatottságára. Caesar korábban igyekezett megnyerni a népszerű szónok Cicero támogatását, de az kitarzott Pompeius mellett. Pompeius viszont nem akarta elveszíteni Caesar támogatását, amire szüksége volt, bár tribunusi hivatala vége felé Clodius már Caesar törvényeit és rendelkezéseit is vitatta. Crassus szintén óvta szövetséges kapcsolatait nagyratörő hadvezéri tervei érdekében,⁶³ nevezetesen – a parthusok ellen indítandó hadjárat célzatával – Szíria provincia helytartóságára pályázott. Clodius magatartása azonban megriasztotta az előkelőket, sőt olykor a féltelenségekre könnyen kapható köznépet is. Clodius az 58-57-es években Pompeiust is támadta, és gyalázní kezdte keleti hadjárata során foganatosított intézkedéseit,⁶⁴ ilyen körülmények között az érintett megbánta, hogy akkor sorsára hagyta Cicerót. Megváltozott álláspontját igazolja, hogy barátai segítségével mindent megtett, hogy visszahozza őt. Clodius próbálta ezt megakadályozni, de Plutarchos szavaival élve: „A *senatus* azonban elhatározta, hogy semmilyen közügyben nem hoz határozatot, és semmihez nem adja jóváhagyását, míg Cicerót haza nem hívják. [...] A rómaiak közül és a szomszédos városokból sokan Pompeius pártjára álltak. Támogatásukkal Pompeius elűzte a Forumról Clodius és a megszavaztatta a népet, mely állítólag sohasem szavazott még ilyen egybehangzóan. A *senatus* a néppel versenyre kelve leveleket küldött a városoknak, melyek befogadták Cicerót, egyben határozatilag kimondta, hogy állami költségen újjáépítteti Cicerónak Clodius által leromboltatott római házát és vidéki villáit. Cicero tizenhat hónapig tartó száműzetés után tért haza.”⁶⁵ A visszatérésről P. Lentulus Spinter consul vezetésével 57. január 1-jén döntött a *senatus*, ellenérzéseit a másik consul, Metellus Nepos is félretette. Az ügy rendezéséhez elegendőnek tűnt a *senatusi* határozat (*senatus consultum*), hiszen a vonatkozó *Lex Clodia* eleve érvénytelen volt.⁶⁶ Clodius és támogatói mindent megtettek ennek megakadályozása érdekében. Végül augusztus 4-én a *comitia centuriata* fogadta el a javaslatot.⁶⁷ A visszatérését kísérő euforikus hangulatban⁶⁸ Cicero – kihasználva Clodius távollétét – híveivel a Capitoliumra ment, és ott leszaggatták és összetörték a néptribunusi rendeleteket tartalmazó táblákat. Az eljárás ellen az érintett panasszal élt, de Cicero arra hivatkozott, hogy Clodius, tekintettel patricius voltára, jogtalanul szerezte meg a néptribunusi hivatalt, így rendelkezései érvénytelenek. Cato – noha Clodius ténykedését maga sem helyeselte – szót emelt Cicero magatartása ellen. Az érvénytelennek nyilvánított rendeletek között szerepelt ugyanis Catónak Ciprus kormányzására szóló megbízatása is.⁶⁹ Ez a konfliktus némi eltávolodást eredményezett Cato és Cicero kapcsolatában.

⁶³ Keleti tartomány kormányzása, illetőleg parthus hadjárat.

⁶⁴ Ezek a lépések nyilvánvalóan nem mindig illeszkedtek a Claudiusok kelethez fűződő érdekeihez.

⁶⁵ Plutarchos: *Cicero*, 33.; Cicero rehabilitálásáról lásd még: Stroh: *Cicero*, 44–53.

⁶⁶ Cicero a törvényekről szóló munkájában (3, 11) hivatkozik arra, hogy a XII táblás törvényből átvették azt a törvényt, amely megszünteti annak a lehetőségét, hogy egyes személyek ellen törvényt hozzanak, vagyis a *privilegiumot*. Ilyen törvény volt a *Lex Clodia* is.

⁶⁷ Cicero: *Pro Sestio*, 109.

⁶⁸ Cicero: *Pro Sestio*, 131. Ugyanezen a Cicero hazahívása mellett síkraszálló Sestius ellen Clodius 56. február 10-én egyszerre emelt vádat *ambitus* (választási megvesztegetés) és *vis publica* (nyilvános erőszak) miatt.

⁶⁹ Clodius Catót azért akarta Ciprusra küldeni, hogy Rómából eltávolítsa, ugyanis Ciceróhoz hasonlóan őt is ellenfelének tekintette. Lásd Plutarchos: *Cato Minor*, 40.

A triumvirek Kr. e. 56-ban a lucai találkozón ismét megerősítették korábbi titkos szövetségüket. Cicero a találkozó előtt nem sokkal, 57-ben tért haza a száműzetésből, erre csakis azután nyílt lehetőség, hogy a *senatusi* oligarchia helyzete megerősödött, illetőleg Clodius befolyása és népszerűsége meggyengült.⁷⁰ Ezek a körülmények Pompeiust arra indították, hogy segítse Cicero visszatérését.⁷¹ Clodius rendszeresített fegyveres bandáival és a gyakori utcai összecsapások provokálásával egyre veszélyesebbé vált nemcsak ellenfeleire, hanem általában a közbiztonságra nézve is. Törvénytelen fellépései ugyanilyen módszerekre kényszerítették a másik oldalt is. Az 57-es esztendő néptribunusai, Titus Annius Milo és Publius Sertorius szintén fegyvereseket toboroztak, így léptek fel Clodius ellen a *senatus* oldalán.⁷² Az utcai zavargások mellett fokozta a helyzet súlyosságát az élelemhiány és a velejáró drágaság, továbbá a gátlástalan hivatali és választási visszaélések sorozata.⁷³ A Pompeius iránt elkötelezett Cicero javaslatot tett arra, hogy Pompeiust bízzák meg az élelmi-szer-ellátás felügyeletével, ilyen módon az rendkívüli és igen széleskörű felhatalmazást kapott. A lucai találkozó eredményeként az 55-ös év *consul*-párosa Pompeius és Crassus lett, egyben megállapodtak a kormányzandó tartományok felosztásáról is.⁷⁴ A triumvirek közül Pompeius maradt Rómában, helyzete jóllehet sok szempontból előnyös, de mégsem volt könnyű. Bonyolult maradt Caesarhoz fűződő viszonya, ami felesége (Caesar lánya) Iulia halálával még fokozódott. 53-ban Crassus halálával a triumviratus lényegében duumviratussá változott.

Clodiust meglehetősen radikális tribunusi tisztsége még ismertebbé tette, így ezen felbuzdulva gátlástalan módon az 56-os évre pályázott az *aedilisi*⁷⁵ tisztségre, bízva népszerűsége további jelentős erősödésében. El is nyerte a tisztséget,⁷⁶ noha Milo próbálta megakadályozni ebben, s hivatali kollégája M. Claudius Marcellus lett. Bosszút akart állni Milón,⁷⁷ továbbá támadta Pompeiust,⁷⁸ Cicero-t és Catót is.⁷⁹ Ezek a lépései is azt igazolják, hogy önálló elképzelései is lehettek, és nem tekinthető egyik *triumvir* bábjának sem. A lucai találkozó után viszont ismét váltott, és Pompeius törekvéseit kezdte támogatni. Ebben közrejátszhatott az is, hogy – a zavaros közállapotok miatt – Pompeiust egyre inkább mint lehetséges *dictator*t emlegették, a válságban ez tűnt az egyetlen lehetséges kiútnak.

A feszült belpolitikai helyzetre jellemző – ahogy több esetben előfordult –, hogy nem tudták megtartani a választásokat, annyira elharapózott a korrupció, és mindennapossá vált az agresszió. Az új helyzetben nyilvánvalóvá vált az egykori szövetségesek, Caesar és

⁷⁰ Vö.: Utcenko: *Julius Caesar*, 178. skk.

⁷¹ Lásd: Appianos: *Római polgárháborúk*, 2., 16.

⁷² Appianos: *Római polgárháborúk*, 2., 16. hiteles képet fest az elszabadult közállapotokról.

⁷³ Appianos: *Római polgárháborúk*, 2., 17.; Utcenko: *Julius Caesar*, 178.; Jakobson: *Elections and Electionering in Rom*, 160., 166., 172–173. Az *ambitus* szerepéről lásd még Jehne: *Demokratie in Rom*, 51–77.

⁷⁴ Pompeius öt évre megkapta a két Hispániát, Crassus szintén öt évre Syriát, és ugyanennyi időre meghosszabbították Caesar galliai megbízatását.

⁷⁵ Eredetileg két ilyen magistratust választottak, egyik az *aedilis cuzrulis*, ő a rangosabb, a másik az *aedilis plebis*. Ezek a tisztségviselők három fő területen tevékenykedtek: 1. városfelügyelet (piacok ellenőrzése, bizonyos rendőri feladatok), 2. gabonaellátás, 3. ünnepi rendezvények, játékok szervezése.

⁷⁶ Vö.: Cicero: *Ad Att.*, 4., 3.; *ad Quint. Fil.*, 2., 1., 3.; *Pro Sest.*, 88–89.; *Pro Mil.*, 40.; Plutarchos: *Cicero*, 33., *Dio Cassius*, 39., 7–8.

⁷⁷ Cicero: *Ad Quint.*, *Fil.*, 2., 3., 1.; *Pro Sest.* 95; *Mil.*, 40.; *Vat.*, 40–41.; *Dio Cassius*, 39., 18.

⁷⁸ Cicero: *Ad Quint.*, *Fil.*, 2., 3., 2–3.; *Dio Cassius*, 39., 19.

⁷⁹ Plutarchos: *Cicero*, 34.; *Cato Minor*, 40.; *Dio Cassius*, 39., 19.

Pompeius hatalmi vetélkedése. Caesar makacsul tört Róma első embere szerepére, amíg riválisa már gyakorlatilag az volt, és őrizte ezt a pozícióját. Az 52-es év – amint ez már szokássá lett – ismét tisztségviselők nélkül kezdődött. Különösen élessé vált a viszony Clodius és Milo között, az utóbbi *consuls*ágra, az előbbi a *praetori* tisztségre jelöltette magát. 52. január 18-án véletlenül összetalálkoztak a Via Appián, mindkettőjüket támogatóik (*cliensek*, rabszolgák) kísérték. Milo egyik rabszolgája váratlanul hátba szúrta Clodiust, akit lovásza egy közeli vendégfogadóba vitt, azonban Milo emberei oda is követték és végeztek vele.

Clodius halála a határozatlan és könnyen befolyásolható *plebs*ből nagyarányú felzúdulást váltott ki, tetemét először a szónoki emelvényre helyezték, majd a *Curia Hostiliá*ba vitték – ez a *senatus* üléshele volt –, ahol a felháborodott tömeg a székekből és padokból tüzet gyújtott, s ennek köszönhetően leégett a *curia* és több szomszédos épület.⁸⁰ Milót Clodius megölése miatt vád alá helyezték, védelmére éppen magát Cicerót kérte fel. Milo közismerten heves vérmérsékletű ember volt, így tartva szenvedélyes természetétől, a *senatus* felkérte Pompeiust arra, hogy a tárgyalás idején fegyvereseivel biztosítsa a város rendjét és nyugalalmát. Cicero – megzavarva ettől a különleges készültségtől is –, egyben okulva saját korábbi kudarcából (száműzetés), szokatlanul gyenge védőbeszédet tartott, így nem sikerült védencét felmentetnie. Beszédében áttekintette az ötvenes évek anarchikus viszonyait, a védelem ügyét szolgáló érvei azonban meglehetősen erőtelnek voltak. Azt próbálta hangsúlyozni, hogy kettőjük közül (Clodius és Milo) melyiknek állt érdekében – *cui prodest* – a másik likvidálása. Az ítélet értelmében Milónak el kellett hagynia Rómát.⁸¹

A Clodius meggyilkolását követő zavargás több napig tartott, *interrexet* kellett választani, ennek kapcsán újból napirendre került a diktatúra kérdése, és felmerült Pompeius neve. A jelölt azonban, noha törekedett az egyszemélyi hatalomra, tartott is attól, tárgyalt mind Caesarral, mind pedig a *senatus*szal. A kompromisszum eredményeképpen Pompeiust *sine collega* választották *consullá*. Appianos közlése szerint⁸² Pompeius bírói eljárást indított a különböző visszaélések, különösen pedig a megvesztegetés és annak elfogadása ellen, mert úgy gondolta, hogy a közügyek romlása ezzel indult meg. Törvényben mondta ki, hogy húsz évre visszamenőleg bárkit felelősségre lehet vonni ezen a címen. Bíróági ügyek sorozata indult, a bírákat maga Pompeius védte fegyvereseivel. Az év augusztusában (Kr. e. 52) – noha Pompeius Rómában szinte mindenható volt – másik *consull*nak megválasztották Pompeius apósát, Quintus Metellus Scipiót. Ez a választás messzire ható politikai következményekkel is járt, Metellus Scipio ugyanis Caesar ellenfele volt, továbbá megbízható közvetítő Pompeius és a *senatus* között. Ezekben az években több száműzött kereste fel Caesart, s arra figyelmeztették, hogy őrizkedjék Pompeiustól, aki a megvesztegetési törvényt éppen ellene irányozta.⁸³ Ezt az új felállást Caesar és Pompeius polgárháborúval döntötte el.

Összegzőként megállapítható, hogy a köztársaság utolsó évtizedeinek anarchikus viszonyai között szinte bármilyen törvénytelen eljárás kivitelezhető volt. Különösen szembe-tűnőek a fellazult viszonyok a törvényhozásban, amelynek nagyon szigorúan kötött rendje

⁸⁰ Appianos: *Római polgárháborúk*, 2., 21. Vö. még: Sumi, Geoffrey S.: *Power and Ritual: The Crowd at Clodius' Funeral*. *Historia*, vol. 46. (1997) 80–102.

⁸¹ Mindig akadt ügyeletes zavarkeltő, ugyanis egy másik, szintén zavaros ügyek szereplője, Caelius – őt is Cicero védte – titokban Rómába hívta Milót, és együtt szervezkedtek.

⁸² Appianos: *Római polgárháborúk*, 2., 23.

⁸³ Bár amikor a törvény kapcsán Caesar neve is felmerült, Pompeius sértődötten jegyezte meg, hogy ő minden gyanú felett áll, egyébként a saját (Pompeius) második *consuls*ága is a törvény hatálya alá esik.

volt. A korszak vonatkozásában a helyzet tisztázását nehezíti viszont a megbízható források hiánya. A kifejezetten konzervatív szemléletű Rómában számos olyan esemény történt – köszönhetően a *plebs urbana*, valamint több demagóg politikus hatalomvágyának és aktivitásának –, amelyek a korábbi, köztársasági alkotmánnyal ellenkeztek, igazolva azt, hogy sem a *senatus*, sem pedig a *magistratusok* nem voltak képesek hagyományos feladataik ellátására. A köztársaság válsága egyértelműen politikai válság volt, a vezetésben történő változtatás egyre sürgetőbb lett. Az átmenetet Iulius Caesar gyakorlati szintézise jelentette, amelyben már körvonalazódni látszott a *principatus* rendszere, vagyis a katonai diktatúra. Augustus az új rendszer kiépítésében és propagálásában felhasználta többek között Cicerónak a görög filozófusokra visszavezethető államelméleti elgondolásait is.